

“दान मध्ये धर्म दान तद्धं”

आर्यसत्त्व

लेखक—

भिक्षु अमृतानन्द

प्रकाशक—

अश्वघोष श्रामणेर

कुशीनगर

सर्वाधिकार सुरक्षित

प्रथमावृत्ति १०००] बुद्ध सम्बत् २४८७ [थुके यागु मूल्य प्याना

मगानट्टिको सेट्टो—सच्चानं चतुरो पदा ।

विरागो सेट्टो धम्मानं—द्विपदानञ्च चक्खुमा ॥

मार्ग मध्ये अष्टाङ्गिक मार्गं तद्धं, सत्य मध्ये प्यंगू आर्यसत्य
तद्धं, धर्म मध्ये वैराग्य तद्धं, देव-मनुष्ययो मध्ये चक्षुमान्-बुद्ध तद्धं ।

धम्मपद, २०, १,

निगू शब्द

आर्यसत्य यागु नां मर्यूपी प्राय लोके सुंदुगु मखु; सकलसिनं
भगवान् बुद्ध या आर्यसत्य यागु नां बांलाक न्यना हे च्वंगु दु । यौ
थ्व पुस्तक नं आर्यसत्य यागु बारे हे संक्षिप्त उल्लेख यानागु जुल ।
तर थ्व चिकिचाथंगु पुस्तक हगूली सम्पूर्णरूपं आर्यसत्य यागु वर्णन
याना बवचाके फूगु मखु; कारण छ्वां घासा—आर्यसत्य धैगु धर्म अति-
कनं महानगु तथा अतिकनं गम्भीरगु जूया निति । अस्तु थुगु पुस्तके
यथा संक्षिप्त रूपं उल्लेख याना तथागु जूसां तभी यथा सक्य सरल प्रकारं
तथा थासे थासे मूल पालि पद यागु उद्धृत स्मेतं याना तथागु दु ।

सम्पूर्ण त्रिपिटक बौद्ध-धर्म यागु सार माला सोत घासा थ्वहे प्यंगू
आर्यसत्य हे न्होने उपरिथित जू वयू । उक्किया निति धम्मपदे “मग्गा-
नट्टाङ्गिको सेट्टो, सच्चानं चतुरो पदा” धका श्री शाक्यमुनि भगवानं हे
आज्ञा जुया बिज्यागु दु । थ्वहे आर्यसत्य यातः यथार्थ बोध मज्जतले
जगते सुं प्राणि नं जन्म मरण यागु भवचक्रं मुक्त ज्वी पैमखु ।

थ्व आर्यसत्य यागु ज्ञाने भगवान् गौतम बुद्ध स्पष्ट रूपं दुक्ख यागु
हेतु तथा हेतु यातः निरोध यांगु उपाय आर्य अष्टाङ्गिक मार्गं स्मेतं प्रका-
शित याना बिज्यागु दु ।

प्राय व्यक्ति पित्तः जुया च्वनीगु भ्रान्ति थ्वहे खः कि—“दुक्ख सुख
देक्ख ह्म ह ईश्वर अवश्यं दई” धैगु । पूर्वकाले भगवान् बुद्ध याके
नं प्राय पाण्डितपिसं थ्वहे प्रश्न याईगु जुया च्यन कि—“दुक्ख सुनां
देक्ख ! दुक्ख भोग याईह सु ! दुक्खं मुक्त याईह सु !” इत्यादि ।

* सम्मादिट्ठि सूत्र, द्वेधावितक्कसूत्र म० मू० ।

† सत्तिपट्ठान सूत्र दी०, म० मू०; सच्चविमज्ज सूत्र म० उ० । सच्च
विमज्ज वि० प० ।

भगवान् शुकेयागु उत्तर 'अव्याकृत' शब्दं प्रकाश याना विज्यात ।
छां धासा—थ्व प्रश्न याःगु धंग हे ठीक मजू । प्रश्न शुक्रथं योंःमा कि
—गथेजुया दुक्ख जुल ! गथे जुया चोंतले दुक्ख भोग यों माली !
गथे जुल धोंवं दुक्खं मुक्त जुई ! इत्यादि ।

उत्तर—तृष्णा यागु कारणं दुक्ख जुल । दुक्ख यागु मूल हेतु
तृष्णा हे खः । तृष्णा निरोध ज्वीवं दुक्ख निरोध जुई । निरोध ज्वीगु
या उपाय छु ! निरोध ज्वीगु या अतिक्रमं सरलगु उपाय जा थ्व हे आर्य
अष्टाङ्गिक मार्ग खः । अतएव दुक्खं मुक्तज्वीगु अभिलाषा याना
चोंपी केवल बौद्धपिन्तः जक मखु अन्य सकल मार्गावलम्बिपिसं नं थ्वहे
चतुर्ग्यसत्य तथा आर्य अष्टाङ्गिक मार्ग यातः सेवन मयाधे कदाचित्त
दुक्खं मुक्त ज्वीगु सम्भव दुगु मखु ।

सकल ब्रह्माण्डे थ्व हे दुक्ख सत्यं व्याप्त जुया च्वंगु जूया नितिं शुकि
यातः श्रेष्ठोत्तमगु 'सत्य' धका धाई । थुजा थुजागु बौद्ध दर्शन तथा
बौद्ध या मूल सिद्धान्त यातः हामसीया च्वंगु जूया नितिं भो नेपाल बौद्ध
जातिपिनि विकाशता ज्वी मफूगु । आः भोसं याकनं हे थ्व भोगु मूल
बौद्ध सिद्धान्त यातः प्रकाशित याना प्राणिपिन्तः जन्म मरण दुक्खं
मुक्त याना यः यःपीसं नं याकनं दुक्खं मुक्त जुया च्वंगु निर्वाण
यातः साक्षात्कार यों फेके माल ।

थुगु ग्रन्थ यागु भाषा संशोधन याना विज्याकःह्य पूज्यवर श्री महाप्रज्ञा
स्थविर या अनल्प ऋणी जुया च्वना । ग्रन्थ प्रकाशित योंया नितिं
सहायक जूपीं सकलसेतं अनल्प धन्यवाद यानागु जुल । प्रस्तुत पुस्तक
उल्लेख यानागु या मुख्य उद्देश्यः—“थुगु आर्यसत्य यागु ज्ञान यातः
थ्वीका ननानं सकल सत्त्व प्राणिपिन्तः बोधिज्ञान प्राप्त जुया जन्म मरण
दुक्खं मुक्तजुया च्वंगु निर्वाणपद प्राप्त ज्वीमा !” धैगु हे खः ।

आर्य संघाराम
सारनाथ, बनारस ।
१-२-४४

— भिक्षु अमृतानन्द

नमोतस्स भगवतो अरहतो सम्मासम्बुद्धस्स

आर्यसत्य

भारतवर्षं गुपीं अनेक महापुरुषपिन्तः जन्म व्यूगु खः ।
उकि मध्ये शाक्यमुनि भगवान् नं छह खः । न्योप्यशल व च्येन्देदं
(२४८७) न्हापा थ्वहे भारतवर्षे अथवा नेपाल राज्य या सीमान्ते
कपिलवस्तु* नगरे अतिकं समृद्धिशालीह्य महाराजा शुद्धोदन
या कुले श्रीनिता लक्षणं युक्तह्य पुत्र छह दुगु खः । गुह्यसया
जन्म नेपाल राज्य या सीमान्ते च्वंगु लुम्बिनि बनेनं जुल । वहे
सुपुत्र राजकुमार यातः सर्वार्थसिद्ध धका लोके सुप्रसिद्ध जुयाच्वंगु
सकल जनतापिसं सियाच्वंगु हे दु । वस्पोल या बैस क्रमशः भिक्षुदं
दयावसेली शुद्धोदन महाराजं देका व्यूगु गूतं जाःगु न्हेतं जाःगु न्यातं
जाःगु लांकी च्वना च्वंगु जुल । उगु अवस्थां सिद्धार्थ कुमार या
विवाह मङ्गलकार्य अतिकनं बालाह्य सुप्रबुद्ध राजा या पुत्री यशोधरा
देवी नाप जूगु जुल । थनं ली भिक्षुदं तक गृह वास याना पुत्र राहुलकु-
मार छह प्राप्त जुसेली वस्पोल या चित्ते—“थ्व माया मोहले भुले जुया
च्वन धोंवं बारंवार संसारे जन्मकया दुक्खयागु चक्रे चाः हिलाज्वी
माली” धैगु भय जुयावल । हानं जगत उद्धार यों मानि धैगु पूर्ण
अभिलाषा दुगु या निति नं, अतिकं महानगु चक्रवर्त्ति सम्पत्ति लाभ

* थौं कन्हे अन यातः तौलिहवा, तिलौरा कोट धका नं धायू ।

† थौं कन्हे थुगु स्थान यातः 'रूपन्देवी' धका नं धायू । नौटन्वा
स्टेसन (O. T. Ry) प्राय ६ गू मिल पश्चिम ।

ज्वीगु हे नं खै फां थें त्याग याना, निरपेक्ष जुया, राज्य भोग यांगुली रतिमात्र हे न तृष्णा मथालें, परापूर्वकालं नसैं सहायक जुया वया चोंह छन्दक सारथी छह सायकया आषाढ पूर्णिमा या अर्द्धरात्रि यागु इले कन्थक सल गया राज दरबारं प्याहों विज्यात॥ । प्यहों विज्याना दूर खनान्तरे च्वना खुदें तक तपश्चर्या याना, अन्तस बुद्धगयां बोधिवृत्त या मूले च्वना वैशाख पूर्णिमा खुन्दु सम्यक्सम्बोधि ज्ञान प्राप्त याना विज्यातां ।

यनंली जगत हित याइह लोकाय अर्थात् देव मनुष्यपिनि आचार्य जुयाः सर्वज्ञबुद्ध धैगु नामं जगते प्रख्यात जूगु जुल ।

वस्पोल यातः 'सर्वज्ञबुद्ध' घका धाःगु छ्वां धासा—वस्पोलं मस्यगु पदार्थं छुं हे दुगु मखु, अध्यात्मिक व बाहिरात्मिक यागु फुकं विषय यथार्थतः बोध जुया विज्यां धुंकल, उकिं 'सर्वज्ञबुद्ध' घका धाःगु ।

'सम्यक्सम्बुद्ध' घका नं वस्पोल यातः हे धाई; थुके यागु कारण छु धासा—प्यंगू आर्य सत्य ज्ञान यातः गुरु मोक्ष स्वयं बोध जुया विज्याकः—ह ज्ञया नि ति 'सम्यक्सम्बुद्ध' घका धाःगु खः । थः मं बोध जुया विज्याक थें मेपीं विज्ञ जनपिन्तः नं बोध याका विज्यांगु समर्थ दुह ज्ञया नि ति नं 'सम्यक्सम्बुद्ध' घका धाई ।

थ्व सम्यक्सम्बुद्ध धैगु इत्यादि नां वस्पोल या मां बौ दाजु किजा आदि सुं हे थः थिथिपिसं तःगु मखु । गुखुनु वस्पोलं प्यंगू आर्य सत्य अर्थात् बोधिज्ञान यातः स्वयं बोधजुया विज्यात उखुनु नसैं ब्रह्मादि देवतापीं सहितं सकल लोकजनपिसं सम्यक्सम्बुद्ध घका एकस्वरं घोषणा याःगु जुल । वस्पोल यागु नां मेमेपीं साधारण जनपिनिगु थें मखु, कयां निष्पन्न जूगु नां खः । वथे तुं वस्पोल या नां अर्थ सहितगु तथा कार्य सहितगु अन्वार्थ नं जुल । यथाः—

* थुगु अवस्थां बोधि सत्वयावैस न्यीगुदं (२९) दुगु जुल ।

† थुगु अवस्थां वस्पोल या वैस श्वीन्यादं (३५) दुगु जुल ।

'बुद्ध' शब्द या अर्थ 'बोध ज्ञान व प्रबोध ज्ञानः' अतः वस्पोलं बोधिज्ञान यातः बोध जुया नं विज्यात, वथे तुं संसार निद्रां दक्षिणे न्हाप लाक प्रबोध न जुया विज्यात । परजन पिन्तः बोध यां फुहयातः नं 'बुद्ध' हे घका धाई । अतएव वस्पोल बुद्ध मेपिन्तः नं बोध याका विज्यां हे फुहलः ।

आर्यसत्य

"प्यंगू आर्यसत्य छुकेयातः धाई !"

"(१) दुक्ख आर्यसत्य, (२) दुक्ख समुदय आर्यसत्य, (३) दुक्ख निरोध आर्यसत्य, (४) दुक्ख निरोध गामिना प्रतिपदा आर्यसत्य ।" थ्वहे प्यंगू यातः आर्यसत्य घका धाई । थुकियातः हे चतुरार्यसत्य नं धाई; चतुसत्य जक नं धाई ।

(क) थ्व प्यंगू यातः छ्वां सत्य घका धाःगु ?

(ख) हानं थ्वहे प्यंगू सत्य यातः छ्वां आर्यसत्य नं धाःगु ?

सत्यया अर्थ

'सत्य' शब्द या अनेक अर्थ दु; तर यन थुगु 'सत्य' या अर्थ यथा स्वभाव जुल, अर्थात् थःगु लक्षण वा थःगु स्वभाव मतोतैगु; थःगु स्वभाव लक्षणं तुच्छ जुया मवनीगु, थःगु स्वभाव लक्षणं परिवर्तन जुया मवनीगु स्वभाव यातः हे सत्य घका धया तःगु जुल । उकिया निति बुद्धवचन 'सयुक्त निकाये' महावग्ग सच्चसयुक्त या दुतिय वर्गे सत्य यागु स्वभाव-लक्षण थुकथं प्रकाश याना तःगु दुः—

"चत्तारिमानि भिक्खवे ! तथानि, अवितथानि, अनञ्जथानि । कतमानि चत्तारि ? इदं दुक्खन्ति भिक्खवे ! तथमेतं अवितथमेतं अनञ्जथमेतं । अयं दुक्खसमुदयाति०, अयं दुक्खनिरोधोति०, अयं दुक्खनिरोधगामिनी पटिपदाति तथमेतं अवितथमेतं अनञ्जथमेतं ति ।" (तथसुत्त)

तदर्थ—'हे भिक्खुपी ! थ्वप्यंगू तथ (= थःगु स्वभाव यातः मतोतैगु) स्वभावगु, अवितथ (= थःगु स्वभावं तुच्छ मज्जीगु) स्वभावगु,

अनञ्जय (= यःगु स्वभावं परिवर्तनं जुया मवनीगु) स्वभावगु खः । व
प्यंगू छु ! भित्तुपी ! थव गुगु खः दुक्ख पैगु तथ स्वभावगु, अवितथ
स्वभावगु, अनञ्जय स्वभावगु हे खः । थव दुक्खसमुदय नं०, थव
दुक्खनिरोध पैगु नं०, थव दुक्खनिरोध ज्वीगु मार्गं नं तथ स्वभावगु,
अवितथ स्वभावगु, अनञ्जय स्वभावगु हे खः । ”

यःगु स्वभावयातः मतौतैगु जूया निति तथं धका धाई । अर्थात्
दुक्खादि पीड विईगु स्वभावं गुबलें हे अलग् मज्जू या निति दानं, दुक्ख
पैगुली दुक्ख हे जक ज्वीगु सिवाय मेगु ज्वी मफैगु जूया निति तथं
धका धाई । उकिं :—“दुक्खन्ति दुक्खमेव = दुक्ख पैगु दुक्ख हे
खः” धका धुकियागु अर्थ वर्णना याना तःयं धया तःगु दु ।

अवितथं पैगु दुक्खे दुक्खया लक्षण शून्य ज्वीमखु अर्थात् दुक्खे
अदुक्ख पैगु गुबलें हे ज्वीमखु; दुक्खे दुक्खयागु लक्षण तुच्छ जुया
शून्य जुया वने मफैगु जूया निति अवितथं धका धाई । उकिं :—
“नहिदुक्खं अदुक्खं नाम होति = न दुक्ख पैगु अदुक्ख गुबलें
ज्वी” धका धया तल ।

मेगु स्वभावे मवनीगु जूया निति अनञ्जयं धाई । अर्थात्
यःगु स्वभाव तोता मेगु स्वभाव काः वने मफैगु जूया निति अनञ्जयं
धका धाई । दुक्ख दुक्ख हे जुया ज्वनी; ‘समुदय’ समुदय हे जुयाज्वनी
‘निरोध’ निरोध हे जुयाज्वनी; ‘मार्ग’ मार्ग हे जुयाज्वनी । दुक्खे न
समुदय यागु लक्षण दई, न निरोध यागु लक्षण दई, न मार्ग यागु लक्षण
दई । समुदये न दुक्ख यागु लक्षण दई, न निरोध यागु लक्षण दई,
न मार्ग यागु लक्षण दई । तथा निरोधे न दुक्ख यागु लक्षण दई, न
समुदय यागु लक्षण दई, न मार्ग यागु लक्षण दई । मार्गं नं न दुक्ख
यागु लक्षण दई, न समुदय यागु लक्षण दई, न निरोध यागु लक्षण
दई । थुपी प्यंगूलि हे यःयःगु लक्षण-स्वभाव सिवाय मेगु लक्षणे वने
मफैगु जूया निति अनञ्जयं धका धाई । उकिं :—“नहि दुक्खं समु-

दयादिकं सभावं उपगच्छति = ‘दुक्ख’ पैगु समुदयादि यागु लक्षण-
स्वभाव गबलें हे जूवने फैमखु” धका धया तल ।

थुगु हे प्रकारं समुदयसत्य यागु लक्षण यां दुक्खसत्य यागु लक्षण
ज्वीमखु, न निरोधसत्य यागु लक्षण ज्वी फई, न मार्गसत्य यागु लक्षण
ज्वी फई । थुगु हे प्रकारं प्रत्येक सत्ययातः उपरोक्तानुसारं प्यता प्यता
प्रकारं विचार याना स्वेगु । यःयःगु स्वभाव लक्षण तोता मेगुस्वभाव
लक्षणे वने मफैगु = परिवर्तन मज्वीगु, यःयःगु लक्षण रहित मज्वीगु
जूया निति सत्य धका धाई ।

प्यंगू सत्य या लक्षण

दुक्खसत्य यागु लक्षण प्यता :—(१) पीलनट्टो = पीडविईगु
(२) सङ्खतट्टो = प्रत्ययादि द्वारा दयाज्वंगु (३) सन्तापट्टो = सन्ताप
विईगु (४) विपरिणामट्टो = सधास्थिर मज्जे विरूप जुया वनीगु ।

समुदयसत्य यागु लक्षण प्यता :—(१) आयूहनट्टो = दुक्ख
देकेया निति प्रयोग याईगु (२) निदानट्टो = दुक्खया मूल कारण ज्वीगु
(३) संयोगट्टो = संयोग ज्वीगु ज्वरे ज्वीगु (४) पलिवोधट्टो =
प्रपञ्च ज्वीगु, बन्धन ज्वीगु ।

निरोधसत्य यागु लक्षण प्यता :—(१) निस्सरणट्टो = मुक्त-
ज्वीगु, अलग जुया वनीगु (२) विवेकट्टो = शान्तिज्वीगु, क्लेशं
रहित ज्वीगु (३) असंखतट्टो = असंस्कृत जुया ज्वंगु, प्रत्ययादि द्वारा
निर्मित मज्जू (४) अमृतट्टो = अमृत ज्वीगु अर्थात् जन्म मरणं
रहित ज्वीगु ।

मार्गसत्य यागु लक्षण प्यता :—(१) निघ्यानट्टो = यंकैगु; संस्कारं
अलग जुया यंकैगु (२) हेतुट्टो = निर्वाण प्राप्त यांया निति हेतु ज्वीगु
(३) दस्सनट्टो = खंकां खंके ठाकुगु यातः प्रज्ञाद्वारा खंके फैगु (४)
आधिपतेय्यट्टो = अधिपतित्व ज्वीगु । थुगु हे प्रकारं प्यंगू प्यंगू यः

यः गु लक्षणं लुटे मज्जीगु जूया निति थ्व प्यंगू पद यातः सत्य धका धायू ।

आर्यसत्य या अर्थ

आर्य सत्य धका लुं धाः गु ?

आर्य जुया विज्याकः ह भगवान् बुद्धं सर्वं प्रथम उपरोक्त सत्य यातः प्रकाश याना विज्यागु जूया निति आर्यसत्य धका धाः गु खः ।
आर्यगु = श्रेष्ठगु सत्य जूया निति नं आर्यसत्य धका धाः गु खः ।

धया नं तः गु दु कि—“चत्तारिमानि भिक्खवे ! अरियसच्चानि कतमानि—पे—इमानि खो भिक्खवे ! चत्तारि अरियसच्चानि; अरिया इमानि पटि वज्झन्ति तस्मा अरियसच्चानीति वुच्चन्तीति ।” (सं. कोटिगामवग्गे)

तदर्थः—प्यंगू थ्व भिन्नुपी ! आर्यसत्य खः ; व गुगु खः ? ०, थ्व हे भिन्नुपी ! प्यंगू आर्यसत्य खः ; आर्यपिसं थुकियातः प्रतिवेध याना काई, उकि आर्यसत्य धका धाई । हानं आर्यपिनिगु सत्य जूया निति नं आर्यसत्य धका धाई । (अरियानं सच्चानीति अरियसच्चानि)

बुद्ध प्रत्येक-बुद्धपिसं बोध जुया विज्यागु जूया निति नं आर्यसत्य धका धाई । थ्वहे प्यंगू सत्य यातः प्रतिवेध याना तिनि आर्य ज्वीगु जूया निति नं आर्यसत्य धका धाई । यथा—

“इमेसं खो भिक्खवे ! चतुन्नं अरियसच्चानं यथाभूतं अभि-सम्बुद्धत्ता तथागतो सम्मासम्बुद्धो अरियोति वुच्चतीति ।”

तदर्थः—“भिन्नुपी ! थ्वहे प्यंगू आर्यसत्य यातः यथार्थ रूपं बोध जुया विज्याकः ह जूया निति तथागत सम्यक्सम्बुद्ध यातः आर्य धका धाई ।”

हानं—“सदेवके भिक्खवे ! लोके—पे— तथागतो अरियो, तस्मा अरियसच्चानीति वुच्चन्तीति ।” (सं. कोटिगामवग्गे)

तदर्थ—“भिन्नुपी ! सदेव मनुष्यलोके ०, सम्यक्सम्बुद्धये श्रेष्ठस्य आर्य पुरुष मेपी सुं महु; उकिया निति आर्यसत्य धका धाई ।” थ्वहे प्यता सत्य यातः गुगु मेक स्वयं ज्ञानं बोधजुया विज्यासां नसे वस्पोलयातः ‘बुद्ध’ बाल अर्थात् आर्य जुल; वस्पोल याके दुगु सत्य बा वस्पोलं प्रकाश याना विज्यागु सत्य जूया निति नं आर्यसत्य धका धाई । थ्वहे लोप जुया चोंगु निर्वाण गामिनीगु (बोधजुया कांमाः गुः) = चतुर्गार्यसत्य यातः प्रथमो-पदेश यासे लोक जन पिन्तः क्यना बोध याना विज्यागु जूया निति नं ‘आर्यसत्य’ धका धाई । सारांश थ्वखः कि—पूर्वोक्तानुसारं आर्यपिसं क्यना विज्यागु जूया निति अथवा गुगुखः सत्यज्ञान यातः बोधः जुयाली तिनी आर्य ज्वीगु जूया निति हानं, यः थगु स्वभाव तुच्छ मज्जीया निति = सत्य स्वभाव जूया निति नं थ्व प्यंगू पद यातः नितान्त आर्यसत्य धका धाई । लोके थ्वये जाः गु परम सत्य मेगु छुनं महुगु जूयानिति सारा ब्रह्माण्डे थ्वहे सत्य व्याप्त जुया चोंगु जूया निति नं आर्यसत्य धका धाई ।

संसारवासी सत्त्वपिसं थ्व प्यंगू सत्ययातः बोधजुया कां मफुतले जाति जरादि दुक्खं लुटे जी फैमखु; थ्वहे प्यंगू सत्ययातः बोध जुया कां फतधासा तिनि जात्यादि संसारिक दुक्खं मुक्त ज्वी फयू । तसर्थ थ्व प्यंगू आर्य-सत्य यातः अत्यन्त हे महानगु सत्य, परमसत्य धका धयातल ।

“चतुन्नं भिक्खवे ! अरियसच्चानं अननुबाधा अप्पटिवेधा एवमिदं दीघमद्धानं सन्धावितं संसर्गितं ममञ्चेव तुम्हाकच्च, कतमेसं चतुन्नं ? दुक्खस्स भिक्खवे ! ०, तंयिदं भिक्खवे ! दुक्खं अरियसच्चं अनुबुद्धं... नत्थिदानि पुनब्भवे”ति ।” (सच्चसंयुक्त)

तदर्थः—“भिन्नुपी ! थ्व प्यंगू आर्यसत्य यातः अवबोध प्रतिबोध जुया कां मफुगुलि जिनं छिपी नं दीर्घकाल पर्यन्त थ्व संसार या चक्रे उखे थुखे मदेक हिला ज्वीधुन । छु छु प्यंगू आर्यसत्य यातः धासा—भिन्नुपी ! दुक्खयातः... भिन्नुपी ! व गुगुखः भिन्नुपी ! दुक्ख आर्य सत्य यातः यथार्थ ये जि हासीका बोध जुया कां धुन... आः जिगु

भवतृष्णा नाश ज्वी धुंकल, आः हानं जि पुनर्जन्म ज्वी मोले धुंकल ।”
धका आज्ञाजुया बिज्याना पुनर्वार निम्नगाथा आज्ञा जुया बिज्यात :—

“चतुन्नं अरियसच्चानं यथाभूतं अदस्सनं ।
संसारं दीघमद्धानं तामु तास्वेव जातिसु ॥
तानि एतानि दिट्ठानि भवनेत्ति समूहता ।
उच्छिन्नमूलं दुक्खस्स नत्थिदानि पुनब्भवेत्ति ॥”

तदर्थः—“यथार्थं भावं प्यंगू आर्यसत्य यातः बोध जुया कां मफुनिबले ताकाल पर्यन्तं थव संसार या जन्म मरण या चक्रे चाः चाः उला उगु उगु योनी जन्म कया ज्वीधुन । आः जि व गुगुलः सत्ययातः यथार्थं थे खंका बोधजुया कां धुन, भवचक्रे चाः दुई कैगु खिपः चप्फुना छोय् धुन, दुक्ख ज्वीगु मुख्यगु हेतु यातः मूल=हा स्मेतं ल्येहे ठना छोय् धुन; हानं जि जन्म ज्वी मोह जुल ।”

आः भी भी सर्वसाधारण जनपिसं नं थवहे मुख्यगु बौद्ध दर्शन अर्थात् बुद्धया मूल सिद्धान्त यातः बोध जुया कांया निति दान, शील, भावना यागु चर्या यांमाल । पुण्यधर्म धैगु—शील यागु लखं स्नान याना, सुन्दर स्वभाव यागु वखं पुना, ज्ञान गुण यागु तिसां तिया पुण्य धर्म याःसा, याक्व पुण्य धर्म यागु फल निष्फल जुयावनी मखु । थुके ‘शील’ धैगु पञ्चशील अष्टशीलादि खः, सुन्दर स्वभाव धैगु ‘शान्ति=क्षान्ति’ खः, ‘ज्ञान’ धैगु प्यंगू आर्यसत्य खः । थुगु ज्ञान यागु तिसां तियतः शीले ज्वना शुद्धजुया, समाधि साधना द्वारा चित्तस्थिर याना, प्रज्ञारूपी शस्त्रं सत् असत् छुटे याना सोय फत घासा जक आर्यसत्य यातः बोध जुया आर्य जुया लौकोत्तर सुख भोग यां दयू ।

आर्यसत्य बोध ज्वीगु उपाय

थव आर्यसत्य यातः बोधजुया कांगु अतिक्रम ठाक्कु । विना विदर्शना मार्गद्वारा लौकोत्तर मार्गे मध्यतले यथार्थं थे प्रतिवेध ज्वी मखु ।

उक्तिया निति अर्थकथाचार्य पिसं आर्यसत्य यातः बोध ज्वीगु उपाय निम्न प्यताप्रकारं विभाग याना कयनातल । यथा—

- (१) सुतमयजाणं = श्रुतमयज्ञान = श्रवण द्वारा ज्ञात ज्वीगु ।
- (२) ववस्थानजाणं = व्यवस्थापनज्ञान = विधिपूर्वक ज्ञात ज्वीगु ।
- (३) सम्मसनजाणं = समर्थनज्ञान = निश्चयपूर्वक ज्ञात ज्वीगु ।
- (४) अभिसमयजाणं * = अभिसमयज्ञान = यथार्थं थे प्रतिवेध

द्वारा ज्ञात ज्वीगु ।

थुके ‘सुतमयजाण’ = श्रुतमयज्ञान धका छुकेयातः धाई ?

संक्षिप्त रूपं वा विस्तार पूर्वकं प्यंगू आर्यसत्य यातः श्रवण याना वा अध्ययन याना वा सीका कायगु । यथाः—“थव दुक्ख खः, थव दुक्ख यागु निरोध खः, थव निरोध यागु मार्ग=उपाय खः” धका न्यनागु द्वारा वा स्वयागु द्वारा सीकाकाईगु ज्ञान यातः श्रुतमयज्ञान धका धाई ।

‘ववस्थानजाणं’ = व्यवस्थापनज्ञान धका छुकेयातः धाई ?

न्यना तःगु (शब्द) या अर्थ यातः बालाक परिक्षा यायगु । थव धर्म थुगु सत्य यागु दुनेलाःवं, थुगु सत्यया लक्षण थव खः धका कुशला-कुशल छुते याना, थुगु थुगु स्वभाव-लक्षण दुगु धर्म यातः थुगु सत्य धाई धका बालाक सीका निश्चय खा जुया ज्वं ज्वनीगु यातः व्यवस्थापनज्ञान धका धाई ।

‘सम्मसनजाणं’ = समर्थनज्ञान धका छुकेयातः धाई ?

उक्तानुसारं छुसिनिसे प्यंगू सत्य यातः व्यवस्थापन याना अन्तस दुक्ख यातः हे जक ज्वना ‘गोत्रभूज्ञान’* तक अनित्य दुक्ख अनात्म

* सच्चानं अभिमुखेन समागमो = अभिसमयो, अर्थात् सत्ययातः अभिमुखे थे हे यथार्थं फुकं बोध ज्वीगु । अभिसमय प्यता दुः—
(१) परिज्जाभिसमयो (२) पहाणाभिसमयो (३) सच्छिकि-रियाभिसमयो (४) भावनाभिसमयो ।

* ध्यान यागु छगू अतिकं उत्कृष्टगु अवस्था यागु नां ।

धका दृढ याना अभ्यास बढे याना यंकईगु यातः समर्थनज्ञान धका धाई ।

‘अभिसमयज्ञान’ = अभिसमयज्ञान धका छुकेयातः धाई !

पूर्वोक्तानुसारं अनित्यादि यागु भावना याना यंकः यंकं लौकोत्तर मार्गे ध्यनीगु अवस्थां छगू हे मार्गज्ञानं प्यंगूली आर्यसत्य यातः न्हापा लीपा मज्जीक छगू हे क्षणे प्रतिवेध धाई । दुक्खयातः पग्गिआभिसमय (= सीकेगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई; समुदय यातः पहाणाभिसमय (= तोता छोयगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई; निरोध यातः सच्छिक्किगियाभिसमय (= साक्षात्कार यांगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई; मार्गयातः भावनाभिसमय (= भाविता यांगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई ।

गुकथं छगू क्षणे प्यंगूली सत्य यातः प्रतिवेध धाई !

उपमाः—गथे द्वंगां न्हापा लीपा मज्जीकः छगू हे क्षणे प्यता कृत्य (= ज्या) धाई—वारी यातः तोता वनी, स्रोत यातः त्वाल्हाना वनी, वस्तु यंकई, पारी पाखे ध्यंकः वनी ।

उपमेयः—वथे हे तुं मार्गज्ञानं नं न्हापा लीपा मज्जीकः छगू हे क्षणे प्यंगू सत्य यातः अवबोध धाई । यथा—मार्गे ध्यन धावँ निरोध यातः उपलक्षयाना प्यंगूली सत्य यातः खंका काई, प्रतिवेध धाई; थुगु हे क्षणे द्वंगां वारी यातः तोता वनीगु हे तुं मार्ग ज्ञानं नं दुक्खयातः बांलाक बोध जुया काई, स्रोत यातः त्वाल्हाईगु ये तुं समुदय यातः प्रहाण धाई अर्थात् तोता छवई; वस्तु यंकईगु ये तुं सहजातादि प्रत्यय जुया च्चंगुया निति मार्गयातः भाविता याना यंकई, वृद्धियाना यंकई; पारी पाखे ध्यंकः यंकईगु ये तुं पारी तीर समान जुया च्चंगु निरोध (= निर्वाण) पाखे ध्यंकः यंकई अर्थात् (निर्वाण) = निरोधसत्य यातः प्रतिवेध धाई । उकिया निति थुगु प्रकार यागु ज्ञान यातः अभिसमयज्ञान धका धाई । (प० अ०)

आर्यसत्य यागु क्रम

भगवान् बुद्धं बुद्धपद लानाली दकेसि वे न्हापां हे सारनाथ मृगदावने पञ्चभद्रवर्गीयपिन्तः धवहे प्यंगू आर्यसत्य उपदेश याना बिज्यात ।

वस्पोल बुद्ध भगवानं आर्यसत्य यागु उपदेश याना बिज्याईगु बखते सर्वप्रथम दुक्खसत्य यातः नी उपदेश याना बिज्यातः । छां धासा—‘दुक्ख’ धैगु मोटा मोटी न्हाणसयातः नं जुयाच्चनीगु हानं, जन्म जूसांनसे नाना प्रकार यागु दुक्ख अनुभव याना ‘हाय ! दुक्ख ! हाय ! दुक्ख !’ धका मचानसे हे भोग याना च्चंगु, तस्मात् सकलसिनं याकनं हे ध्वीका खंका बोध जुयाः कांफैगु जूया निति न्हापलाक दुक्ख सत्यनी उपदेश याना बिज्यात ।

जब दुक्ख आर्यसत्य यातः यथार्थ ये ध्वीका कांफ्यू अन ‘छु जुगुलिं दुक्ख जूगु’ धका दुक्ख यागु हेतु माला स्वे मालिगु जुया वैगु निति भगवानं दुतिय समुदय (= हेतु) सत्य यागु उपदेश याना बिज्यात ।

हेतु मदुसे ली फल नं दैमखुगु जूया निति, दुक्ख ज्वीगु हेतु यातः त्याग याना विसैली दुक्ख धैगु ज्वीहे मखुगु जूया निति निरोध (= निर्वाण) सत्य नं उपदेश याना बिज्यात ।

हेतु निरोध ज्वीवं दुक्ख नं निरोध अवश्यं जुई धैगु सिल तर, गुगु उपाय द्वारा उगु हेतु यातः निरोध यां फई ? धैगु प्रश्न यातः—निरोध यांगु उपाय अर्थात् अष्टाङ्गिक मार्ग सत्य नं प्रकाश याना बिज्यात ।

हानं छगू मेगु दृष्टि केणं सोत धासा—

संसारिक भवसुखे आशक्त जुया-ग्रथित जुया च्चंपी व्यक्तिपिन्तः प्रथम संवेग (= विरक्त) ज्वीकेतः ‘दुक्खसत्य’ न्हापलाक उपदेश याना बिज्यात ।

भवतृणा नाश उवी धुं कल, आः हानं जि पुनर्जन्म उवी मेले धुं कल ।”
धका आज्ञाजुया विज्ञाना पुनर्वार निम्नगाथा आज्ञा जुया विज्ञातः—

“चतुन्नं अरियसच्चानं यथाभूतं अदस्सनं ।
संसारं दीघमद्धानं तासु तास्वेव जातिसु ॥
तानि एतानि दिट्ठानि भवनेत्ति समूहता ।
उच्छिन्नमूलं दुक्खस्स नत्थिदानि पुनब्भवे’ति ॥”

तदर्थः—“यथार्थं भावं प्यंगू आर्यसत्य यातः बोध जुया कां
मफुनिबले ताकाल पर्यन्तं थ्व संसार या जन्म मरण या चक्रे चाः चाः
उला उगु उगु येनी जन्म कया ज्वीधुन । आः जि व गुगुखः सत्ययातः
यथार्थं थें खंका बोधजुया कां धुन, भवचक्रे चाः दुई कैगु खिपः चप्फुना
छोय् धुन, दुक्ख ज्वीगु मुख्यगु हेतु यातः मूल=हा स्मेतं ल्येहे ठना
छोय् धुन; हानं जि जन्म उवी मेहा जुल ।”

आः भी भी सर्वसाधारण जनपिसं नं थ्वहे मुख्यगु बौद्ध दर्शन
अर्थात् बुद्धया मूल सिद्धान्त यातः बोध जुया कांया नितिं दान, शील,
भावना यागु चर्या यांमाल । पुण्यधर्म धैगु—शील यागु लखं स्नान
याना, सुन्दर स्वभाव यागु वस्त्रं पुना, ज्ञान गुण यागु तिसां तिया पुण्य
धर्म याःसा, याक्व पुण्य धर्म यागु फल निष्फल जुयावनी मखु । थुके
‘शील’ धैगु पञ्चशील अष्टशीलादि खः, सुन्दर स्वभाव धैगु ‘शान्ति=
ज्ञान्ति’ खः, ‘ज्ञान’ धैगु प्यंगू आर्यसत्य खः । थुगु ज्ञान यागु तिसां
तियतः शीले च्वना शुद्धजुया, समाधि साधना द्वारा चित्तस्थिर याना,
प्रज्ञारूपी शस्त्रं सत् असत् छुटे याना सोय् फत वासा जक आर्यसत्य यातः
बोध जुया आर्य जुया लौकोत्तर सुख भोग यां दयू ।

आर्यसत्य बोध ज्वीगु उपाय

थ्व आर्यसत्य यातः बोधजुया कांगु अतिक्रम ठाकु । विना
विदर्शना मार्गद्वारा लौकोत्तर मार्गे मथ्यंतले यथार्थं थें प्रतिवेध ज्वी मखु ।

उक्तिया नितिं अर्थकथाचार्य पिसं आर्यसत्य यातः बोध ज्वीगु उपाय
निम्न प्यताप्रकारं विभाग याना कयनातल । यथा—

- (१) सुतमयजाणं = श्रुतमयज्ञान = श्रवण द्वारा ज्ञात ज्वीगु ।
- (२) ववत्थानजाणं = व्यवस्थापनज्ञान = विधिपूर्वक ज्ञात ज्वीगु ।
- (३) सम्मसनजाणं = समर्थनज्ञान = निश्चयपूर्वक ज्ञात ज्वीगु ।
- (४) अभिसमयजाणं * = अभिसमयज्ञान = यथार्थं थें प्रतिवेध
द्वारा ज्ञात ज्वीगु ।

थुके ‘सुतमयजाण’ = श्रुतमयज्ञान धका छुकेयातः धाई !

संक्षिप्त रूपं वा विस्तार पूर्वकं प्यंगू आर्यसत्य यातः श्रवण याना
वा अध्ययन याना वा सीका कायगु । यथा—“थ्व दुक्ख खः, थ्व दुक्ख
यागु निरोध खः, थ्व निरोध यागु मार्ग = उपाय खः” धका न्यनागु द्वारा
वा स्वयागु द्वारा सीकाकाईगु ज्ञान यातः श्रुतमयज्ञान धका धाई ।

‘ववत्थानजाण’ = व्यवस्थापनज्ञान धका छुकेयातः धाई !

न्यना तःगु (शब्द) या अर्थ यातः बालांक परिक्षा यायगु । थ्व
धर्म थुगु सत्य यागु दुनेलाःवं, थुगु सत्यया लक्षण थ्व खः धका कुशला-
कुशल छुते याना, थुगु थुगु स्वभाव-लक्षण दुगु धर्म यातः थुगु सत्य धाई
धका बालांक सीका निश्चय खः जुया च्वं च्वनीगु यातः व्यवस्थापनज्ञान
धका धाई ।

‘सम्मसनजाण’ = समर्थनज्ञान धका छुकेयातः धाई !

उक्तानुसारं छुसिनिसें प्यंगू सत्य यातः व्यवस्थापन याना अन्तस
दुक्ख यातः हे जक ज्वना ‘गोत्रभूजान’* तक अनित्य दुक्ख अनात्म

* सञ्चानं अभिमुखेन समागमो = अभिसमयो, अर्थात् सत्ययातः
अभिमुखे थें हे यथार्थं फुकं बोध ज्वीगु । अभिसमय प्यता दुः—
(१) परिज्जाभिसमयो (२) पहाणाभिसमयो (३) सच्छिक्कि-
रियाभिसमयो (४) भावनाभिसमयो ।

* ध्यान यागु छगू अतिकं उत्कृष्टगु अवस्था यागु नां ।

धका दृढ याना अभ्यास बढे याना यंकईगु यातः समर्थनज्ञान धका धाई ।

‘अभिसमयज्ञान’ = अभिसमयज्ञान धका छुकेयातः धाई !

पूर्वोक्तानुसारं अनित्यादि यागु भावना याना यंकः यंकं लौकोत्तर मार्गे ध्यनीगु अवस्थां छगू हे मार्गज्ञानं प्यंगूलीं आर्यसत्य यातः न्हापा लीपा मज्जीक छगू हे क्षणे प्रतिवेध धाई । दुक्खयातः पग्गिवाभिसमय (= सीकेगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई; समुदय यातः पहाणाभिसमय (= तोता छोयगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई; निरोध यातः सच्छिक्किरियाभिसमय (= साक्षात्कार यांगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई; मार्गयातः भावनाभिसमय (= भाविता यांगु) ज्ञान द्वारा प्रतिवेध धाई ।

गुकथं छगू क्षणे प्यंगूलीं सत्य यातः प्रतिवेध धाई !

उपमाः—गथे द्वंगां न्हापा लीपा मज्जीकः छगू हे क्षणे प्यता कृत्य (= ज्या) धाई—वारी यातः तोता वनी, स्रोत यातः त्वाल्हाना वनी, वस्तु यंकई, पारी पाखे ध्यंकः वनी ।

उपमेयः—वथे हे तुं मार्गज्ञानं नं न्हापा लीपा मज्जीकः छगू हे क्षणे प्यंगू सत्य यातः अवबोध धाई । यथा—मार्गे ध्यन धांवं निरोध यातः उपलक्ष्याना प्यंगूलीं सत्य यातः खंका काई, प्रतिवेध धाई; थुगु हे क्षणे द्वंगां वारी यातः तोता वनीगुथे तुं मार्ग ज्ञानं नं दुक्खयातः बालाक बोध जुया काई, स्रोत यातः त्वाल्हाईगु थें तुं समुदय यातः प्रहाण धाई अर्थात् तोता छवईः वस्तु यंकईगु थें तुं सहजातादि प्रत्यय जुया च्चंगुया निति मार्गयातः भाविता याना यंकई, वृद्धियाना यंकई; पारी पाखे ध्यंकः यंकईगु थें तुं पारी तीर समान जुया च्चंगु निरोध (= निर्वाण) पाखे ध्यंकः यंकई अर्थात् (निर्वाण) = निरोधसत्य यातः प्रतिवेध धाई । उक्किया निति थुगु प्रकार यागु ज्ञान यातः अभिसमयज्ञान धका धाई । (प० अ०)

आर्यसत्य यागु क्रम

भगवान् बुद्धं बुद्धपद लानाली दकेसि वे न्हापां हे सारनाथ मृगदावने पञ्चभद्रवर्गीयपिन्तः ध्वहे प्यंगू आर्यसत्य उपदेश याना बिज्यात ।

वस्पोल बुद्ध भगवानं आर्यसत्य यागु उपदेश याना बिज्याईगु बखते सर्वप्रथम दुक्खसत्य यातः नी उपदेश याना बिज्यातः । छां धासा—‘दुक्ख’ धैगु मोटा मोटी न्हाप्पसयातः नं जुयाच्चनीगु हानं, जन्म जूसानसे नाना प्रकार यागु दुक्ख अनुभव याना ‘हाय ! दुक्ख ! हाय ! दुक्ख !’ धका मचानसे हे भोग याना च्चंगु, तस्मात् सकलसिनं याकनं हे ध्वीका खंका बोध जुयाः कांफैगु जूया निति न्हापलाक दुक्ख सत्यनी उपदेश याना बिज्यात ।

जब दुक्ख आर्यसत्य यातः यथार्थ थें ध्वीका कांफ्यू अन ‘छु जुगुलिं दुक्ख जूगु’ धका दुक्ख यागु हेतु माला स्वे मालिगु जुया वैगु निति भगवानं दुतिय समुदय (= हेतु) सत्य यागु उपदेश याना बिज्यात ।

हेतु मदुसें ली फल नं दैमखुगु जूया निति, दुक्ख ज्वीगु हेतु यातः त्याग याना विसैली दुक्ख धैगु ज्वीहे मखुगु जूया निति निरोध (= निर्वाण) सत्य नं उपदेश याना बिज्यात ।

हेतु निरोध ज्वीवं दुक्ख नं निरोध अवश्यं जुई धैगु सिल तर, गुगु उपाय द्वारा उगु हेतु यातः निरोध यां फई ? धैगु प्रश्न यातः—निरोध यांगु उपाय अर्थात् अष्टाङ्गिक मार्ग सत्य नं प्रकाश याना बिज्यात ।

हानं छगू मेगु दृष्टि केणं स्रोत धासा—

संसारिक भवमुखे आशक्त जुया-प्रथित जुया च्चंपी व्यक्तिपिन्तः प्रथम संवेग (= विरक्त) ज्वीकेतः ‘दुक्खसत्य’ न्हापलाक उपदेश याना बिज्यात ।

दुःख धैर्यं यमं मयाकं अर्थात् यमं हे इच्छा याःगुलिं जक दया वैगु खः, ईश्वरं देका व्यूगु मखु, ईश्वर यागु दोष मखु, थःगुहे रागादि क्लेश यागु दोष खः; तर लोके धासा थः यमं कुकर्म याना तदफलं दुःख भोग यां मालीगु अवस्थां प्रायः जनपिसं ईश्वरादि यागु रचना धका मिथ्याविश्वास याना च्वनीगु जुया च्वन; उकिया निति वहे मिथ्याविश्वास यातः निर्मूल याना छोय माःया निति हानं, दुःख जूगु या मूल कारण क्यनावि माःया निति 'थुगु हेतु' थुगु दुःख जुल, थुगु कारणं थुजोगु आफत जुल' धका स्पष्ट ज्वीक 'समुदय' (= हेतु) सत्य यातः उपदेश याना बिज्यात ।

अनंली हानं सहेतुक द्वारा पीडित जुया, संवेग जुया, दुःखं मुक्त-ज्वीगु इच्छायाना मुख यागु कामना याना चोपी प्राप्तिपिन्तः निरोधसत्य क्यना धैर्यं बिया उत्साहित याय् या निति 'निरोध' (= निर्वाण) सत्य यागु उपदेश याना बिज्यात ।

अनंली निरोध सत्य यातः अबिगमन यांया निति अर्थात् दुःख निरोधयाना निर्वाण पद लांतः उपाय हे परम आवश्यक जूया निति अष्टाङ्ग 'मार्ग' सत्य यागु उपदेश याना बिज्यात ।

दृष्टान्त—गथे वैद्यं न्हापां रोग यातः यथार्थ ज्वीक सीकई । अनंली रोग यागु हेतु यातः माला सोई । रोगयागु हेतु ल्वीकाली 'श्व हेतु शान्त ज्वीव' रोग शान्त ज्वी' धका सीका तदुपाय वासः सेवन याकई । तद्रूप वस्पोल नं वैद्यया सितं महावैद्य जुसे जाति जरादि रोगयातः प्रतिकार याना शान्त याना बिज्याईल खः यथाः—रोग समानगु जन्म जरादि दुःख यातः 'श्व दुःख खः' धका हसीका, रोगयागु हेतु-समानगु समुदय यातः 'श्व दुःखयागु समुदय (= तृष्णा) खः' धका हेतु यातः खंका; रोगं मुक्त ज्वीगु समानगु 'निरोध' (= निर्वाण) यातः साक्षात्कार याना, उक्तेयातः वासः समानगु उपाय = 'मार्गसत्य' नं प्रकाश याना बिज्याकःल खः । रोगयातः वैद्यं वासः यां थे' उपाय याना याना संसारिक जन्म मरण रोग यातः वासः याना शान्ति याना बिज्याईल वस्पोल भगवान् बुद्ध हे छल खः ।

उपमा :—गथे सुंछलसया तुटी कँठं कया च्वनी । अन वैगु तुटी दुःख जुई अर्थात् स्याना वई, स्याना च्वंगु सिल धांव' स्यागु या हेतु छु ! धका अवश्यनं माला सोई, अन वं तुटी कँठं कयाच्वंगु सीका काई, (स्यागुयातः सीके मफुतले हेतु मालेगु ज्ञान कदाचित् जुया वई मखु, स्यागु सिल धांव' हेतु मालेगु ज्ञान स्वयं जुया वई) कँठं कयाच्वन धका सीका कांव' अन वं 'कलिकया वांछु वया बिल धांव' निश्चयनं स्याई मखु धका बोधजुया काई, थुलि बोध ज्वीव' कँ लिकयागु उपाय माला, मुलुच्वकां खुटि खुटि याना उपाय द्वारा कँ लिकया छुवई ।

गथे च्वे कनागु उपमां क्रमशः दुःख हसीकल, अनंली हेतु अनंली निरोध अनंली उपाय हसीकल, वथे' तुं थ्व आर्यसत्ये नं क्रमशः दुःखनिसें हसीका ह्य माःगु जूया निति वस्पोलं दुःखसत्य हे प्रथमोपदेश याना बिज्यात ।

उपमेय्य :—गथे न्हापलाक स्याःगु यातः हसीके माःगु खः वथे' तुं न्हापलाक दुःखयातः नी हसीके माःगु जुल; अथवा न्हापलाक स्यागुयातः नी सीका बां अःपुगु थे' तुं दुःखज्ञान यातः नी न्हापलाक सीका बोध ज्वी अपुगु जूया निति वस्पोलं प्रथम 'दुःखसत्य' यागु उपदेश याना बिज्यात ।

छु जुया तुटी स्यात धका बिचा याना स्वेगु बलते कँठं कया च्वंगु 'हेतु' खनीगु थे' तुं दुःख यागु हेतु नं खंका कां माःगु जूया निति दुत्तिय 'समुदयसत्य' यागु उपदेश याना बिज्यात ।

कँ लिकया छुवेवं निश्चय नं स्याइ मखु धका सीका काः थे' तुं दुःखयागु हेतु यातः नं निर्मूल याना छुवेवं दुःख ज्वीमखु धैर्य साक्षात्कार जूया निति तृतीय 'निरोधसत्य' प्रकाशयाना बिज्यात ।

कँ लिकया छुवेतः गथे उपाय यागु आवश्यक जूगु खः, वथे' तुं दुःख यागु हेतु मदेका छुवेथा निति मार्ग आवश्यक जूया निति चतुर्थगु 'मार्गसत्य' यातः प्रकाश याना बिज्यात । थुगु प्रकारं आर्यसत्य यागु क्रम वोगु जुल ।

आर्यसत्य यागु विभाग

ध्व प्यंगू आर्यसत्य यातः लौकिक लौकोत्तर हिषाबं विभाग नं
याना तःगु दु यथा—(१) दुक्ख व दुक्खसमुदय ध्वनिगू लौकिक ।
(२) निरोध व मार्ग ध्व निगू लौकोत्तर ।

हानं मेगु विधि—दुक्खे समुदय घाना चोंगु दु; निरोधे मार्ग घाना
चोंगु दु । थुगु हिषाबं जोडेयाना (१) दुक्ख सत्य व (२) निरोध
सत्य घका निगू जक सत्य याना नं क्यना तःगु दु । हानं (१) लौकिक
सम्मुतिसत्य व (२) लौकोत्तर परमार्थसत्य घका थुगु प्रकारं नं निगू
सत्य याना क्यना तःगु दु । ध्वजा संक्षिप्त रूप यागु देशना विलाष
मात्र खः । उकिं यथे धयातल—

“दुवे सच्चानि अक्खासि सम्मुद्धो वदतं वरो ।

सम्मुतिं परमत्थञ्च ततियं नृपलब्धति ॥

संकत वचनं सच्चं लोकसम्मुति कारणा ।

परमत्थ वचनं सच्चं धम्मानं भूतकारणा ॥

तस्मा वोहार कुसलस्स लोकनाथस्स सत्थुना ।

सम्मुतिं वोहरन्तस्स मुसावादे न जायति ॥”

तदर्थ—“उत्तमगु वचनं ल्हाना विज्याईह सम्मक्खसम्मुद्ध भगवानं
निगू सत्य यातः आशादेका विज्यात; सम्मुति* व परमार्थ सत्य सिवाय
श्वंगूगु सत्य दुगु मखु ।

लोक सम्मुति यागु कारणं संकेत वचन सत्य खः; यथार्थ स्वभाव
दुगु धर्मेयागु कारणं परमार्थ वचन नं सत्य खः ।

उक्तिया निति व्यवहार कुशल जुया विज्याकः लोकनाथ शास्तां,
सम्मुति यागु अनुसारं व्यवहार याना विज्यागु वचने मुसावाद दई
मखु ।” अतः संकेत यातः तोता विस्तारपूर्वक प्यंगू हे ‘सत्य’ अवबोध

* ध्व निगू सत्य प्रकाश याना तःथां मिसा मिज्ज इत्यादि नाम
(व्यवहार) सम्मुति सत्य, पृथ्वी आदि चतुर्मेहाभूत स्कन्धादि परमार्थसत्य ।

यांमा । परिणामे प्यंगू हे ‘आर्यसत्य’ जू वईगु जूया निति ‘सत्य’
धैगु ध्व हे प्यंगू जक खः ।

प्यंगू सत्य या विश्लेषण

“दुक्ख सत्य’ घका छुके यातः धाई !”

“जाति पि दुक्खा संखित्तेन पञ्चुपादनक्खन्धापि
दुक्खा* ” जन्म ज्वीगु दुक्ख, वृद्धज्वीगु, मरणज्वीगु, शोक परिदेव
नाना प्रकारं चित्ते सन्ताप जुयाः गथे यां छुयां धैगु चिन्ता ज्वीगु,
अप्रिय नाप होना च्वने मालीगु दुक्ख, संक्षिप्त हिषाबं न्थागू स्कन्धा दया
च्वनिगु हे दुक्ख । थुके यातः हे ‘दुक्ख सत्य’ घका धाई ।

“समुदय सत्य’ घका छुके यातः धाई !”

“यायं तरहा... सेय्यथीदं कामतएहा भवतएहा विभवतएहा”
गुह्यखः तृष्णा पुनर्जन्म ज्वीकैह, उखें थुखें रागयाना ज्वीह, पञ्चविषय
यागु आशायाना ज्वीह—कामतृष्णा । हानं बारं बार संसारे जन्म
ज्वीगु इच्छा याईह—भवतृष्णा । अरूपावचर ब्रह्मलोके वना शून्य
जुयाच्वनेगु इच्छायाईह—विभवतृष्णा । ध्वहे श्वंगू प्रकार यागु
तृष्णायातः ‘समुदय सत्य’ घका धाई ।

“निरोध सत्य’ घका छुके यातः धाई !”

“योचायं तस्सेव तरहाय निरोधो.....” गुगु खः वहे
तृष्णा यातः मदेका छोयगु—तोता छोयगु—हा नापं ल्येहें ठना
निरोध याना छोयगु, थुके यातः हे ‘निरोध सत्य’ (= निर्वाण) घका धाई ।

“मार्ग सत्य’ घका छुके यातः धाई !”

“अयमेव आरियो अट्टङ्गिको मग्गो सेय्यथीदं—सम्मादिट्ठि...
सम्मासमाधि” ध्वहे उत्तमगु न्यागू अट्टं युक्तगु मार्ग खः, तद्यथा—

* सच्चविमङ्गलुत्त ।

† रूप, वेदना, संज्ञा, संस्कार, विज्ञान ।

सम्मादिट्ठि^१ = सम्यक्दृष्टि = यथार्थगु ज्ञानं विचार यांना स्वेगु, सम्मा-
सङ्कप्पो^२ = सम्यक्संकल्प = यथार्थगु ज्ञानं कल्पना यांगु, सम्मावाचा^३
= सम्यक्वाचा = यथार्थगु ज्ञानं खं ल्हंगु, सम्माकम्मन्तो^४ = सम्यक्-
कर्मान्त = यथार्थगु ज्ञानं ज्या यांगु, सम्माआजीव^५ = सम्यक्-
आजीव = यथार्थगु ज्ञानं जीवन् पाले यांगु, सम्मावायामो^६ = सम्यक्-
व्यायाम = यथार्थगु ज्ञानं कोशिश यांगु, सम्मासत्ति^७ = सम्यक् स्मृति
= यथार्थगु ज्ञानं स्मृति देकेगु, सम्मासमाधि^८ = सम्यक् समाधि =
यथार्थगु ध्याने च्वनेगु । श्वहे च्यागू अङ्गं युक्तगु यातः 'मार्गसत्य'
धका धाई ।

थुजोगु प्रकारं वस्पोल बुद्ध भगवानं हेतु नं फल नं यथार्थ ये
अलग् अलग् ज्वीक छुटे यांना, सरलग् छाँतं दुक्ख फुकेगु उपाय क्यना
बिज्यागु दु । गुगु खः दुक्ख निरोध यांया निति मसीकुसँ हे मगाःगु ।

१ चतुरार्यसत्य यातः खंकेगु ।

२ नेक्कम संकल्प, अब्यापाद संकल्प, अविहिंसा संकल्प ।

३ मृषावचन, पैशून्यवचन, परुषवचन, सम्प्रलापवचन मल्लहंगु ।

४ प्राणिघात मयांगु, परवस्तु खुया मकांगु, व्यभिचार मयांगु ।

५ धार्मीकरूपं जीविका यांगु; गुकथं जीविका यांगु बखते धार्मिक
धाईगु खः उखतं ।

६ उत्पन्न मज्जीगु अकुशल-धर्म यातः उत्पन्न मज्जीके या निति
कोशिश यांगु, उत्पन्न ज्वी धुं कःगु अकुशल-धर्म यातः मदेका छोय या
निति कोशिश यांगु, उत्पन्न मज्जीगु कुशल-धर्म यातः उत्पन्न यांया
निति कोशिश यांगु, उत्पन्न ज्वी धुं कःगु कुशल धर्म यातः भन् भन्
बदे यांना यंकेया निति कोशिश यांगु ।

७ कायानुस्मृति, वेदनानुस्मृति, चित्तानुस्मृति, धर्मानुस्मृति । थुकि
यागु विस्तार सतिपट्टानसूत्रे स्वेमाल ।

८ प्रथमध्यान, दुतिय ध्यान, तृतीय ध्यान, चतुर्थ ध्यान ।

श्व गुगुखः दुक्ख निरोध यांगु उपाय यातः न्यनां जक नं गाःगु मखु,
सफूब्बना जक नं गाःगु मखु । केवल थः थःगु हे आचरण द्वारा अनुभव
यांना अभ्यास यांना बोध जुया काँफत घासा जक दुक्खं मुक्तजुया वनेफयू ।
मेपिसं बोध ज्वीवं थः तः बोध ज्वो मखुगु जूया निति थुक्रियातः बोधिज्ञान
नं धाल, छाँं घासा—थः यमं हे अभ्यास यांना बोध जुया काँ माःगु
जूया निति । तसर्थ थुगु सत्य मामुलिगु सत्य मखु अत्यन्तं हे गम्भीरगु
श्वीकां श्वीके ठाकुगु उत्तमगु सत्य खः । श्वथे जागु तद्धंगु आर्यसत्य
लोके मेगु छुं हे दुगु मखु गुकि यातः अवबोध जुयातिनी दीपङ्गरादि
न्योच्याह बुद्धपीसं सम्यक्सम्बुद्ध धाँका जगत्प्राणिपिन्तः उद्धार यांना
बिज्यात । थौतक नं श्वहे सत्य यातः यथार्थ बोध ज्वीया निति थःगु हे
भरोसा कया उद्योग यांना वन घासा अन्तस निर्वाण पद तक नं अवश्य
प्राप्त जुई ।

संसारे घासा प्रायः लोकजनपी हेतु ज्ञान यातः विचार यां मसया,
तृष्णायागु रचना यातः हसीके मफया, केवल 'ईश्वर यागु रचना' धका
अन्ध विश्वासे लानाः दुक्खं मुक्तज्वीगु मार्गे उद्योग यां मफया बारंबार
जन्म मरण यागु चक्रे लानाः मयो मयोगु दुक्खभोग यांना च्वन । श्वहे
अन्ध विश्वास यातः निर्मूल यांना लोक जनपिन्तः दुक्खं मुक्त यांया निति
हे वस्पोल तथागत उपरोक्त आर्यसत्य ज्ञान यातः गुप्तमयासे प्रचार
यांना बिज्यात ।

छगू अवशोच यागु खँ श्वकि-थुजो थुजोगु बौद्ध-दर्शन बौद्ध सिद्धान्त
श्व भी नेपाल देशे जक गथे जुया तनावंगु ! गुगुखः बुद्ध भगवान्
यागु शुद्धगु जन्म भूमि धका देश देशान्तर पर्यन्ते प्रसिद्ध जुया च्वन ।
चहे देशे थौं बौद्ध सिद्धान्त जक खनेमदया वंगु मखुत बौद्ध यागु शिष्टाचार

चारित्र-वारित्र शील रमेतं हे मिखां खने मदया वनाच्वन । अनेक देशे
अनेक विद्वान्पिसं अनेक शास्त्र पढे याना सोगु बखते बौद्ध धर्म थे जाःगु
'आर्य धर्म, तप्यंगु धर्म' मेगु मदु धका बौद्ध-धर्म दिक्षित जुयावं वया
च्वन; भी दाजु किजापी जक मध्यम मार्गं विमुख जुया चोंगु छों जुई !
थ्व अमूल्यगु नररत्न यातः सारे लावेगु चेतन छों मवल जुई ! अस्तु
आः मेल चेतन देकेनु ! अविद्यारूपी अन्धकार यागु कोठों मोह रूपी निद्रा
देवी यागु वशे गुलि च्वनेगु ? थुके भीतः दुक्ख हे जक वृद्धि ज्वी सिवाय
सुख वृद्धि जुल धैगु लक्षण मात्र नं खने दुगु मखु । यौला कहेला
छुन्दुजा यमराज यागु पासं चिना मयंकूसे इक् तोतै मखु । जीवन दनिगु
बखते कल्याण मित्र पिनिगु सतसंगत याना नररत्न यातः सारे लाकेगु
स्वेनु ! आतकं लानि । सारगु धर्मयातः गुप्तयाना मतः सैं जगत हित
यांया निति प्रचार याना जुयेनु । सारगु वस्तु यातः गुप्तयाना तयां छुं सार
ज्वी मखु । थुगुहे रूपं गुप्त जुया च्वंगुया निति भीपी सकल सयां विचार
हीन जुया प्रज्ञाज्ञान लोप जुया अधोपतन जुया वन । थुगु थासां पूज्य
महाप्रज्ञा स्थविरं रचना याना विज्यागु पद्य छपु लुमंसी वोगु जूया निति
पाठक वर्गपिनि न्होने उद्धृत याना तयाः—

“कारे छु जूगु थन सो, गुगु धर्म तंका ।

जूगू कुकर्म जगते, गुलि ज्ञान द्वंका ॥

सिद्धान्त मूल गुगुखः, उगु फुक्क शयंका ।

हिंसा सुरा जक मुना, धरमे लिधंका ॥

प्यंगू व सत्य मदुगू, थ्व गुजागु सो सो ।

सो सो थुजागु जनमे, मदु स्वान फो फो ॥

सित्ति फुना वनिन सो, नर रत्न भिंगू ।

मिंका व कांगु थुगुहे, बखते व शयंगू ॥”

थुगु पुस्तक द्वारा बुद्ध सिद्धान्त यातः थोका कया चतुरार्यसत्य यातः
बोध जुया छुद्ध जक व्यक्ति या दृष्टि सुधार जुल धासां तमी जिगु परिश्रम
सफलता जुल धैगु पूर्ण विश्वास याना च्वनागु जुल । थुगु पुस्तक
लेख यानागु द्वारा प्राप्त जूगु पुण्य यागु प्रभावं सकल प्राणिपित्त ननानं
निर्वाण सुख प्राप्त ज्वीमा ॥

लिखनेनस्स गन्थस्स यं पुज्जं पसुतं मया ।

तेन पुज्जेन सद्धम्मो दीघमद्धानतिट्ठतु ॥

॥ शुभम् ॥

नेवा भाषा या बौद्ध साहित्य

१—स्वचित्त शुद्धि मार्ग ॥	१३—बुद्धोपदेश
२—अष्टादश लक्षण [अप्राप्य] ॥	१४—विशुद्धि ज्ञान दर्शन ॥
३—विराग मार्ग ॥	१५—पूजाविधि ॥
४—अनुत्तर विजय गुरुमण्ड ॥	१६—शील व मैत्री भावना ॥
५—बुद्धगुण २)	१७—ज्ञानमाला ॥
६—ललित विस्तर (पालि भाषानुवाद [अप्राप्य] ५)	१८—गृहविनय ॥
७—ईश्वर हासीकि ॥	१९—धम्मपद [मूल सहित अनुवाद] ॥
८—प्रज्ञादर्शन प्रथम भाग ॥	२०—त्रिरत्न वन्दना [अनुवाद सहित] ॥
९—,, द्वितीय भाग ॥	२१—कर्म-विभाग ॥
१०—परित्तसुत्त (मूलपालि) ॥	२२—आर्यसत्य ॥
११—महासत्तिपट्ठान ॥	
१२—घातु भेदानुपस्सना	

सफू काँगु ठिकाना :—

किण्डोल विहार

काठमाडौ, नेपाल ।

बौद्ध-विहार

कुशीनगर, गोरखपुर ।

महाबोधि पुस्तक भण्डार

सारनाथ, बनारस ।

भक्त बहादुर बुक्सेलर

भोटाहिटी, काठमाडौ, नेपाल ।

इण्डियन प्रेस, लिमिटेड बनारस-ब्रांच द्वारा मुद्रित ।